

Spomienky na spoluprácu zoológa a botanika (J. Futáka) v Tatrách

J. GULIČKA

Kadnárova 2, Bratislava, Slovenská republika

Moje začiatky v Tatrách sú spojené s významným slovenským botanikom docentom Jánom Futákom. Pochopiteľne nie je mojím cieľom ani úlohou na konferencii zhodnotiť všeobecne a v celej šírke jeho význam vedecký, organizačný, ochranársko-propagačný a osvetový v poznávaní prírody Slovenska a špeciálne bioty Tatier. Z týchto aspektov bude na konferencii iste dosť údajov a hodnotení. Obmedzím sa preto len na niekoľko črt a poznámok, ako som sa v svojej zoologickej aktivite inšpiroval pracovnými postupmi a skúsenosťami Doc. Futáka už na prvých spoločných exkurziách do Tatier roku 1946 a potom ďalších 50 rokov už samostatne či v spolupráci s inými zoológmi (napr. L. Korbel, J. Komárek, V. Dyk, S. Hrabě ai.). Doc. Futáka som osobne spoznal na jeseň r. 1945, keď bol asistentom Botanického ústavu Prírodovedeckej fakulty, mal 31 rokov (o 11 rokov starší). Dr. Futák vycítil môj vzťah k botanike a sám mi navrhol účasť na botanických exkurziách, pritom sa mi vyznal, že sám získal svoj vzťah k floristike u známeho entomológa Jána Roubala, riaditeľa gmnázia v Banskej Bystrici, kde mladý Futák študoval na gymnáziu. S typickým Futákovským gestom dodal „čo som získal z botaniky od entomológa, tak to vraciam vám“. Tak som sa zúčastnil s ním na viacerých exkurziách (napr. Kováčovské kopce, Burda, slaniská pri Kamenine a Kamennom Moste, hrebeň Zobor-Žibrica, okolie Mlynian, slovenské Stredohorie, Fačkovský Klak a Reven atď.).

Pôsobenie Dr. Futáka na fakulte bolo prerušené r. 1948 za známych okolností, prešiel na rôzne rezortné pracoviská, až do SÚPSOP-u a nakoniec zakotvil v Botanickom ústave SAV, čím sa sčasti náš priamy kontakt prerušil, ale len čiastočne, lebo sme sa stretávali pri prípravách a hodnoteniach komisií o výskume flóry a fauny Karpatského systému i konferencií (napr. v Smoleniciach a pod.).

Z hľadiska štúdia flóry a vegetácie Tatier a pre mňa aj fauny evertibrát mala rozhodujúci význam exkurzia v lete r. 1946. Situácia po vojne bola pochopiteľne ťažká, nielen v doprave, ale aj v zásobovaní, bol lístkový systém nielen na potraviny, problémy boli najmä na chatách. Každý z nás musel si proviant na celý čas exkurzie zaobstarat sám a vláčiť so sebou; podarilo sa mi a najmä Dr. Futákovi zaobstarat aj konzervy z pomocnej akcie UNRRA. Celý batoh "meat lunch" a iné konzervy a tento balík sme striedavo mužské osadenstvo vláčili tatranskými dolinami, pochopiteľne aj s vlastným ťažkým plecniakom, herbárovými

doskami a ja k tomu navyše ešte zoologické zberateľské inštrumentárium. V pláne sme mali prejsť orientačne celými Tatrami, zisťovať stav a zmeny po rokoch vojny (1939-45), od Belianských Tatier (ich severné a južné doliny, najmä glaciálne kotly) do Vysokých Tatier (doliny Javorová, Bielovodská, obe Studené, Velická - Kvetnica, doliny nad Štrbským Plesom ako aj rašeliniská). Exkurzia začala v Tatranskej Lomnici, odkiaľ sme vyrazili ťažko naložení, čo sme si trúfali, ale Dr. Futák predvídavo si objednal nosiča. Cez Matliare dolinou Bielej vody popri Šalviiovom prameni sme vystúpili na starú Kežmarskú chatu. Tu sme sa stretli s mladými českými botanikmi pod vedením Dr. Jozefa Dostála. Chata takto bola úplne okupovaná prírodovedcami, všade zaprataná zbermi, materiál sa určoval, preparoval, hodne sa diskutovalo a podľa živého materiálu aj kreslili (A. Kneblová) obrázky do pripravovanej "Kvety ČSR" (vyšla po častiach v r. 1948-50 v Dostálovej redakcii). Pri sviečkach a petrolejke sa debatovalo do noci, pri zábave sa aj spievalo, pri čom ako dobrý spevák vynikal najmä Dr. Futák, okrem iných z bohatého repertoáru jeho obľúbenú "Limboru, limboru". Skoro ráno sme sa vybrali do okolitého subalpínskeho a alpínskeho stupňa na prieskum flóry a ja aj fauny (Belianska Kopa, Predné a Zadné Medodoly, Hlúpy, Jatky, Ždiarska vidla, Bujačí, Skalné vráta). Ako začínajúci zoológ som sa rýchlo v spoločnosti botanika oboznámil s bohatou kalcikolnou vegetáciou a flórou Belianskych Tatier. Pripomínam, že vtedy sa tam pásli ovce, salaše boli obsadené, ovčie exkrementy boli hojne roztrúsené aj po chodníkoch. Popri flóre všimol som si najmä stav niektorých glaciálnych reliktov z hmyzu, koníka *Miramella alpina*, ktorý bol vtedy hojný v alpínskych trávnych spoločenstvách, aj v spoločenstvách nízkych kričkov vrb a dryády (*Salicetum reticulatae*, *Salicetum jacquinianae*, *Dryadetum octopetalae*). Tento koník sa vyskytoval až na okolitých vrcholoch, napr. na Hlúpom, na Ždiarskom vidle, na Havrane atď. V neskorších rokoch som zistil značné kolísania fluktuatívnej krivky tohto relikta. Ďalším pozoruhodným druhom bol borealpínsky motýľ očkáň *Erebia pandrose* (vtedy ešte známy ako *E. lappona*). Lietal hojne v okolí Belianskej kopy. Ďalším vzácnejším alpínskym očkáňom bola *Erebia gorge*, ktorého som zistil len v troch exemplároch na sutinách pod Grendami a na Hlúpom. Hojný bol aj perlovec *Brenthis pales*, tiež reliktný druh, najmä v oblasti Kopského sedla, Kopy a Medodolov. Na Hlúpom a Vidle som vtedy nazbieral prvé exempláre nového endemického druhu mnohonôžky *Leptoilius*, výlučne sa vyskytujúceho len v alpínskom stupni Belianskych Tatier. Na Hlúpom som ešte vtedy (1946) našiel stopy po vojne a udalostiach z rokov 1938-39, keď Poľsko okupovalo časť Tatier a najmä najvyššiu a najkrajšiu

západnú časť Belianskych Tatier. Naša armáda mala zrejme stanovište na Hlúpom, s Dr. Futákom sme našli už len zvyšky spílených nízkych stĺpov poľného telefónneho vedenia a neskôr sám pri podobných zberoch na Hlúpom na hrebeni vo vápencovej rozsadline som našiel zvyšok dosiek po primitívnej poľnej latríne. Robili sme exkurziu aj do žulových Vysokých Tatier, najmä do glaciálneho kotla Zeleňého plesa. Na Svišťovke nad Čiernym plesom sme našli pekné exempláre horca *Gentiana frigida*, v okolí vodopádu pod Zmrzlou dolinou nivových porastoch Mulgedií a *Adenostyles* som našiel rad endemických tatranských mnohonôžok (napr. *Tatrasoma carpathicum*, *Leptoilus liptauensis* atď.), bežce *Nerbia tatrica*, *Deltomenus tatricus*, v tomto kotli pod vlhkými stenami na jednom stanovišti som našiel početný výskyt v pekných exemplároch mne dovtedy neznámej rastlinky, z ktorej som vzal niekoľko kúskov na opýtanie Dr. Futákovi večer, ktorý hneď reagoval ľalujka (*Lloydia serotina*) s otázkou "kde ste to našiel?" a keď som mu opísal pekný porast, hneď sa na opísané miesto na druhý deň sám vybral, zrejme očakával tam aj ďalšie rarity. Podobne bol rád prinesenému dokladovému exempláru starčeka kranského (*Senecio carniolensis*) z Kolového štítu. Pri odchode z Kežmarskej chaty a prechode cez Široké sedlo do Monkovej doliny sa počasie zhoršilo, a podobne ako opisuje K. Domin v Tatranských obrazoch (1926), sme v hustej hmle, daždi a silnom vetre na Hlúpom neodbočili včas na svah do Širokého sedla, ale pokračovali, nevidiac na dva kroky, smerom na Západné Jatky, kde sme sa už dovtipili omylu a dobre premočení sa pekne vrátili späť.

Zo Ždiaru naším hlavným cieľom bol prieskum mohutného skalného kotla pod Jatkami, nazývaného Veľký a Malý Košiar, ktorý spomínal aj Domin. S Dr. Futákom sme sa prebýjali cez balvanisté zarastené sute až pod päť tohto obrovského skalného amfiteátra a našli bohatú floristickú korisť, podobne ako Domin (1925) v neďalekej Tristarskej doline pod Vidlou a Havranom. Pod stenou som našiel aj zahynuté mláďa kamzíka, ktoré sa zrútilo zo steny. Aj zoologická korisť bola výborná, rad karpatských endemitov, napr. kosec *Ischycyopsalis manicata*, mnohonôžka *Tatrasoma* sp., niektoré druhy čelade *Carabidae*, atď. Počasie sa zas zhoršilo, ako kedysi Dominovi, a my v daždi a šmykľavom teréne skalného bludiska, i zmáčaní bujnou vegetáciou a skoro dotrhnutí sme sa vrátili do Ždiaru. Spomínam si pri tom na jeden okamžik pri zostupe, keď Dr. Futák šmýkajúc sa, ale víťazne držal v ruke a zavolať mi „to je šabrina *Conioselinum tataricum*“ s tým, že ju našiel aj Domin v kotli Tristarskej.

Zo Ždiaru cez Podspady a tamojšie známe rašeliniská, vtedy plné vody, sme prišli do Javoriny. Po orientačnom prieskume, aj prehliadke Hohenholého dreveného zámočku sme postupovali Javorovou dolinou, kde na jednom mieste upozornil Dr. Futák na výskyt kalcifilných a kalcikolných rastlín v žulovom prostredí, podmienený vápenistou vodou stekajúcou z vrchu Košiar, podobne ako to opisoval Domin z Bielovodskej doliny. Pri výstupe zo Zadnej Javorovej do Sedielka (2 380 m) medzi Malým Ladovým a Javorovým štítom lietalo skúpu trávou pod sedlom ešte niekoľko posledných exemplárov borealpínskeho očkáňa *Erebia pandrose (lappona)*. Zo Sedielka sme zostúpili do kotliny Modrého plesa, ktorá bola úplne vyplnená veľkým snehovým polom. Celé bolo pokryté množstvom hmyzu, najmä okridlených foriem vošiek (Aphididae), zlatoočiek

(*Chrysopa*), lienok, malých drobčikov (Staphylinidae) ai., ktoré zrejme termikou a prúdením vzduchu boli vynesené do záveru glaciálneho kotla, kde v zázvetrí po ochladení klesli na snehové pole. Cez Téryho chatu a Malou Studenou dolinou sme prešli na magistrálu a vystúpili na Skalnaté pleso (vtedy malo ešte vodu a nebolo suché a vybetónované), fungovala malá Skalnatá chata, odtiaľ sme robili exkurzie na Lomnické sedlo a do rozsiahleho kotla. Navštívili sme večer aj Astronomické observatórium, kde nám Dr. Bečvář nielen podal výklad o ich práci, ale nám premietal aj svoje diapozitívy typov mrakov a aj jeho prvé farebné diáky Tatier a flóry. Tam som zažil podvečer aj ukážkový prípad tzv. horského vidma (nemecky „Brockengespenst“, pomenovaný podľa úkazov na vrchu Brocken (Harzi), keď sme Dr. Futák a ja videli naše tmavé postavy v riedkych mrakoch pod Skalnatou chatou, ktoré nám mávali podľa našich pohybov. Odtiaľ sme zostúpili do Tatranskej Lomnice a pátrali po lesných rašeliniskách. Vo Veľkom lese nad Rakúsmi sme pátrali najmä po všivci žezlovitom (*Pedicularis sceptum-carolinum*), ale bez úspechu. Les bol, ako už Domin pred rokmi spomenul, silne devastovaný antropicky a aj leto 1946 bolo katastrofálne suché.

V ďalšom prieskume sme prešli do Velickej doliny a do Kvetnice, až po Dlhé pleso a Poľský hrebeň. Osobitným stanovišťom pod Bradavicou boli chionofytické asociácie na snehových výležiškách („Schneetälchen“), kde boli aj malé porasty drobnej víby (*Salicetum herbeceae*), kde na okraji som zbieral napr. *Nebria tatrica*, *Leptoilus liptauensis*, malé drobčiky ai.

Neskôr som vystúpil z Kvetnice klasickou cestou cez Gerlachovskú próbu (v stene neďaleko som pozoroval typicky vyfarbeného murárika skalného, Tichodroma muraria), do sedla nad Kotlom, po prestupe na druhú stranu cez Čertov hrebeň smerom na hlavný vrchol Gerlachu na prevkupil v tejto výške pomerne hojný výskyt koscov rodov *Platybunus* a *Mitopus*. Na tomto úseku som nazbieral 56 exemplárov. Na vrchole Gerlachu sa vyskytli aj vrchárky, *Prunella collaris*, a aj hraboše snežné, *Microtus nivalis*, ktoré sa prízivovali na zanechaných zvyškoch potravy turistov. Zostúpil som cez Batizovskú próbu a vrátil sa na Sliezsky dom.

Doplňkom k uvedenému jedna poznámka: pri februárovom pobyte r. 1951 na Zbojnickej chate vo Veľkej Studenej doline v chate na zásobe zemiakov som chytil do pascí dva exempláre hrabošov, preparoval ich preparátor RNDr. Brtek na katedre, prof. Ferianc ich určil ako *Pitymys* (nie *Microtus*) a ako také ich demonštroval na verejnej prednáške s tým, že ich treba ešte porovnať so severskými druhmi rodu *Pitymys*, ale taký materiál chýbal. Neskôr pracovníci teriologickej skupiny prof. Kratochvíla z Brna získali početnejší materiál a bol opísaný ako *Pitymys tatricus* n. sp. (1952).

V ďalšom putovaní sme prešli na Štrbské pleso a do okolitých dolín. Vo Furkotskej doline som sám vystúpil na Vyšné (Horné) Furkotské pleso, kde som chcel zistiť stav a zachovanie glaciálneho reliktu žiabronožky *Branchinecta paludosa*. Túto lokalitu som potom v nasledujúcich rokoch navštevoval príležitostne pri iných výskumných úlohách (napr. Blepharoceridae v spolupráci s prof. Dr. J. Komárkom), na pôdnych skupinách (Myriapoda), Orthoptera, atď. Počas celého polstoročia sledovania sa situácia menila, výška hladiny plesa v posledných rokoch silne poklesla a aj stavy žiabronožky sa značne

znižili. Pripomínam, že pred 20–25 rokmi početnosť tejto populácie bola vysoká, čoho dokladom sú aj moje diapozitívy záberov vodnej sieťky, vyzdvihnuté tesne pod povrch vody, kde sa hemžili desiatky jedincov. Zrejme budú patriť už do histórie.

Táto prvá exkurzia do Tatier s už skúseným geobotanikom mi dala pochopiteľne veľa podnetov na riešenie analogických problémov v rámci tatranskej a vôbec slovenskej vysokohorskej fauny. Zaujal ma najmä problém endemizmu vo vybraných skupinách pôdnej fauny, úzko viazanej na substrát a podmienky stanovišť, podobne ako rastliny. V tomto smere, popri ulitníkoch (Gastropoda), na ktorých v našich Tatrách pracovali J. Hazay, rodák zo Spišskej Belej, Ložek, Hudec a Brabenec, sa ako najperspektívnejšie ukázali mnohonôžky (Diplopoda). Aj v tejto triede je karpatský endemizmus, vrátane najmä užšieho endemizmu centrálne-západokarpatského vysoký, ba dá sa povedať, že najvyšší. Do podrobností v tomto spomienkovom referáte nemôžem zájsť. Len ako dovetok k fyto geografickým deleniám Dr. Futáka okresu Tatry na 3 podokresy (Západné, Vysoké, Belianské), vyčleňujúc skupinu Sivého vrchu ako podokres Tatier (Pawłowska). Toto odčlenenie potvrdzuje nielen skladba malakofauny, ale aj nález nového slo-

venského endemického taxonu mnohonôžky *Leptoülus simplex* Obenbergeri Gulička 1965, ktorý je endemitom alpínskeho a subalpínskeho stupňa Sivého vrchu, ale aj na Osobitej, Fatranskom Kriváni, Rozsutci a Babej hore. V Nízkych Tatrách sa nevyskytuje. Taxonomicky a zoologicky patrí do superspecies *Leptoülus simplex*, rozšíreného v počte endemitov v celých Alpách.

Druhým prínosom je *Leptoülus tatricus* Gulička 1956, ktorý je výlučne endemitom Belianských Tatier (s izolovaným reliktným výskytom vo vápencovej oblasti pri Tichom plese vo Vysokých Tatrách). Vyskytuje sa v najvyššom alpínskom stupni. Taxonomicky a vývojovo je tento endemit významný tým, že patrí do endemického slovenského podrodu *Ornithoeides* Verhoeff 1941, kde patria len ďalšie dva druhy - *Leptoülus* (Ornith.), *tussilaginis* Verhoeff 1907 z Kremnických vrchov a Veľkej Fatry a Nízkych Tatier (len Vápence), a tretí druh *Leptoülus* (Ornith.) *mariae* Gulička 1952, endemit krasu Stratenskej hornatiny (východne od Kráľovej hole).

Týmito príspevkami k zoogeografii tatranskej a centrálne-západokarpatskej horskej oblasti sa vlastne završuje ideovo tá aktivita, ktorú som začal pred pol storočím s Doc. Futákom v Tatrách.